

IN MEMORIAM

SZILÁGYI JÁNOS GYÖRGY (BUDAPEST, 1918 – BUDAPEST, 2016)

Ha majd valaki egyszer végigtallózza a Szilágyi János György halálára írott nekrológokat, nagyon sokfelől érkezett, sokféle kötődésű szerzőt talál a szövegek írói között. Irodalomtörténész, esztéta, történész, régész, művészettörténész – nagyjából annak a barátságokból, szakmai kapcsolatokból, tanítványi vonzódásokból és választásokból szövődő eleven kapcsolatrendszernek megfelelően, amelyet a nemrég az *Enigmában* megjelent nagy életinterjúból az is megismerhet, akinek nem adatott meg személyesen találkozni vele. A tudóst méltató nekrológokat ókortudatók írták, és Szilágyi János György kétségtelenül az ókorral kapcsolatos tudományok igazi kútfeje volt. Filológia, régészet, művészettörténet – ezekben a jószerint szétszálazhatatlan tudományágakban mind rendkívül járatos volt. Ő maga ókortudósnak tartotta magát, amivel programszerűen mutatta, hogy számára az ókor minden szegmense fontos – pontosabban, nem is lehetett volna másképp, hisz az ókor oly hézagosságot tartalmaz, amelyhez hozzátartozik, hogy a vele foglalkozóknak szinte mindenhez kell érteniük. Persze Őrajta kívül ilyen tudóssal ritkán találkozni. Amikor halálhíret vettük, Marosi Ernő azt mondta: egy egész tudomány szakmát múlt el, visszahozhatatlanul.

Most nem is ezzel, vagyis nem az ókortudóssal szeretnék foglalkozni. Megtették ezt mások számon. Marosi Ernő sem csupán erre utalt, és hogy így hatott rá a hír, mutatja, hogy nemcsak az ókorról volt – vagy inkább: van – szó. Szilágyi János Györgyöt, tudományát, tudós személyiségét az egész magyar művészettörténet-írás számon tartotta. Több volt, mint ókortudós. Ez az ókortudomány, pontosabban fogalmazva a *mai magyar ókortudomány* felől nézve nem nagyon látszik. Ne némuljon el a művészettörténet-írás, ha épp egy korszak véget ér.

A szövegek ismerete nélkül nincs filológia, és Szilágyi nemzedékének nem egy tagja – nyilván iskoláik miatt – olykor elképesztő mennyiségű antik szöveget tudott fejből. Az Ő szövegismeretét is legendák övezték. Amikor – bő negyedszázaddal ezelőtt – a Merlin Színházban hajlandó volt leülni egy nyilvános beszélgetésre, Komoróczy Géza is azt kérdezte meg tőle először, hogy miért nem tanulta meg annak idején az *összes* Horatius költeményt. Attól félt, hogy előbb fogynak el a versek, mintsem véget érne a hadifogság. A nagy interjúban is szerepel, de mások is megörökítették, hogy miképp védte meg Horatius-kötetét az elkobzástól, az életét kockáztatva érte, és ez sem volt legenda, hisz sokan látták maguk is a híres, viharvert Teubner-kötetet, benne a cirill betűs cédulával. Még a kórházban is a szekrényén tartotta. Tudta Ő kívülről az egész Horatius-t, csak nem látta értelmét dicsekedni vele.

Tudott azonban másféle költői szövegeket is. Történt egyszer, hogy egy baráti társaságban a költő Zrínyire terelődött a szó. Pontosabban Zrínyi híres négysorosára. „Befed ez a' kék ég...” – idézte valaki, hozzá téve, hogy a versnek két szerzői verziója van. A vendégek között más is tudta a szöveget, egy kedves és okos szerkesztő – és persze maga Szilágyi. Rögvest ki is javította mindkét megszólalt. Kötet nem volt kéznél. Hazatérve mindketten utána néztek a kritikai kiadásban, és megállapították, hogy megint Neki volt igaza, Ő tudta pontosan a Zrínyi-szöveget. Egyébként a történet egyik szereplője sem foglalkozott soha profiként a régi magyar irodalommal. Másszor – ez már a betegség idején történt – a magyar hexameterekre kanyarodott a beszéd. Kívülről mondta fel, nagy vidorán Fazekas *Lúdas Matyijából* az Előljáró beszédet: „... még Marci kanász is, Aki nagy Á-t se tanúlt so-

ha, sokszor majd megütötte a guta, úgy röhögött...” Azután Fazekas más verseivel folytatta. „Milyen szép ez az adónisi sor: »Ess, kis eső, ess.«” Mint kiderült, volt idő – egyetemi éve elején –, amikor Szilágyi a régi magyar irodalommal akart foglalkozni; első cikke Pázmányról szól. Félelmetes volt a memóriája. A nagy életinterjúból is kiderül: a zaporozsjei hadifogolytáborban, ahol nem volt igazi könyvtár, csak így tudott irodalmi előadásokat tartani a többieknek. Nevetve mesélte, hogy amikor a regényekre került volna a sor, szerencsére betiltották az előadásokat, mert azokat nehezen tudta volna fejből idézni... Bár jól tudjuk, hogy mennyire szoros volt a kapcsolata a kortárs irodalommal, és hogy baráti köréhez olyan írók és költők tartozak, mint Devecseri Gábor, Örkény István, Somlyó György, alaposan ismerte és szerette a régi magyar irodalmat is. A második világháború számára különösen nyomasztó éveiben, kényszerűségből kora újkori latin szövegeket fordított a Makkai László és Cs. Szabó László szerkesztette, hatkötetes *Erdély öröksége* című forrásgyűjtemény számára. Nem árt tudni, hogy Somogyi Ambrus (1564–1637) vagy a legutóbbi időkig lefordítatlan Bethlen Farkas (1639–1679) szövegeit nagy antik filológusunk is magyarra fordította, kvázi inkognitóban. A Báthory István származásáról szóló, ókori hivatkozásokkal tűzdelt szakaszokat ma is érdemes megnézni, ha értelmezni és idézni akarjuk.

Nem csupán szerette magát körülvenni az auktoraival, forrásoknak is tudta tekinteni őket, sajátul a művészet története forrásainak is. Így tudta könnyedén összeállítani az archaikus és klasszikus görög művészetre vonatkozó, gazdag forrásgyűjteményét az *Európai antológia* sorozata számára a hatvanas évek elején. A szövegeknek és a tárgyaknak olyan együttlítására adott példát, amit csak próbálunk követni. Ebben nem csupán a külsődleges, fölényes anyagismeret tükröződött, hanem az is, hogy ez a gondolkodásforma a lételeme volt. Simán szaladt a tollára az egyik antik sírfeliratot idézve, hogy József Attila ezt tartotta a világirodalom legtekélyesebb versének. Az *Arachné*-tanulmány végére a kései József Attila emlékezetes versszakait illesztette, mintha csak ezekhez írta volna az értelmező, filológiai kommentárt. A hazai klasszika filológiáról szóló briliáns tanulmányában a *Háromrészes énekből* idézett hosszasan, nem a legkönnyebb szakaszt, ami az egész – 1943-ban íródott – nagy Weöres-verse is új dimenzióba helyezte. Vajon miről is szólnak ezek a nagyszerűen megírt, látszólag antik tárgyú tanulmányok?

Persze a magyar irodalom – és a világirodalom – mégoly mély ismerete sem tette volna a művészettörténészek előtt annyira elfogadottá, feltétlen tekintélyé Őt. Az antik művészet mindenre kiter-

jedő ismerete sem. Azzá tette viszont tájékozottsága, problémaérzékenysége a kortárs művészet produkciója iránt. A hatvanas években kibontakozó magyar avantgárd művészet krónikája – Markója Csillától tudom –, vagy legalább annak egyik verziója ott lapul levelezésében. Tanulmányaiiban is sokszor, a sorok között. Mindig volt aktualitása annak, amit írt. 1991-ben, amikor a magyar politikában az első jobboldali fordulat bekövetkezett, a polykleitosi kánon etruszk értelmezése kapcsán természetesen a szabadságról értekezett. Ha a tudományban a komputert próbálták mindenhatóvá tenni, akkor megírta, hogy az emberi szem és intelligencia mennyivel többre képes, és hogy a stíluskritikát sohasem lehet gépekkel kiváltani. Azt hiszem, úgy tartotta, hogy a művészet története folyamatos, vagy legalábbis összefüggő, újra és újra fölbukkanó szakaszai is vannak, és a kortárs jelenségek mindig erősen befolyásolják, hogy miként tekintünk a régre. Önkényesen, sarkítva: aki nem tud a kortárs művészettel mit kezdeni, nem érti a régi művészetet sem. Megfordítható-e vajon a gondolatmenet: tényleg érti-e a modern az, aki nem ismeri jól a régit? És hozzátéve, némi aggodalommal: szükséges-e így megérteni a művészetet ahhoz, hogy művészettörténetet írjunk? Sok elrettentő példa mutatja, hogy nem feltétlenül. Szilágyi János György összetett látásmódja valószínűleg Kerényi öröksége volt, aki a jelenségek megértéséhez magától értetődően fordult a szövegen túl az ókor tárgyi emlékeihez is. Ez azonban csupán a pálya indítása volt, kiteljesedni a Szépművészeti Múzeumban – Szilágyi János György tudományos életének igazi színterén – tudott.

Miután a szovjet hadifogságból hazatért 1947-ben, a régi barát, Dobrovits Aladár invitálására a Szépművészeti Múzeum Antik Osztályára került. Ez a saját életút szempontjából is, meg az intézmény szempontjából is nagyon jelentős lépésnek bizonyult. A görög és római anyag a múzeumban – elmondta Ő maga többször is – nagyjából annyi volt, amennyit Hekler Antal a Monarchia utolsó évtizedeiben Budapestről meg tudott szerezni a nemzetközi műtárgypiacon: Paul Arndt márványszobrai és mintegy hatszáz darabot számláló terrakotta-gyűjteménye. Szilágyi – miközben saját bevallása szerint folyamatosan tanulta a klasszikus archeológia mesterségét – szisztematikusan begyűjtötte a hazai múzeumokban található – vagy a múzeumokon kívül kallódó – nem magyarországi provenienciájú ókori műtárgyakat. Nem tudni, mennyi maradt volna mára ezekből, ha akkor nem kerülnek a Szépművészetibe. Hekler után biztosan Szilágyit tekinthetjük a gyűjtemény második alapítójának. A gyarapodó kollektív mellé kiváló szak-

könyvtárat is összegyűjtött, lehetővé téve így a múzeumban a tudományos munkát. Mindezzel nem mondtunk semmi újat, a történetnek azonban nem egy olvasata van. A múzeum Antik Gyűjteménye a magyar óorkutatásban önálló intézménnyé változott, amely kívül esett mind az egyetemi, mind az akadémiai tudományosságon. Azt a szellemi önállóságot, amely nélkül Szilágyi János György nem tudta volna elképzelni az életét, intézményesen is sikerült biztosítani. Az ókortudomány többpólusúságának, a tudományos gondolkodás szabadságának volt ez a záloga. A múzeum azonban területen kívülségével nemcsak védett, hanem – eleven szellemi közösségként – igen sokat adott is azoknak, akik az Antik Gyűjteménnyel kapcsolatba kerültek.

Amidőn Szilágyi János György múzeumi pályáját kezdte, a Szépművészeti Múzeum – kiváló adottságokat örökölve az előző korszakból – a magyar művészettörténet-írás egyik nagyszerű műhelye volt. Még hozzá nem csupán fontos műhelye, hanem egyike volt annak a néhány intézménynek, amelyben folyamatosan foglalkoztak tudományos kutatással. Ilyen volt akkoriban a budapesti egyetem Művészettörténeti Tanszéke (ahol Gerevich Tibor rövid ideig még tanított), valamint kisebb mértékben a többi múzeum. A rossz politikai helyzetben nagy átalakulások zajlottak. A műemlékvédelem megújuló intézményrendszere formálódóban volt. Vadonatúj alakzatok is szerveződtek, a Művészettörténeti Munkaközösség, majd a Művészettörténeti Dokumentációs Központ. Ebben a helyzetben a Szépművészeti Múzeum – jóllehet komoly személyzeti problémák terhelték – maga volt a folyamatosság: a magyar művészettörténet-írás legjava működött a múzeum falai között akkor, amikor Szilágyi János György fiatal muzeológusként szocializálódott. Genthon István volt a főigazgató, és még lehetne sorolni azokat, akik szintén az előző korszakban kezdték pályafutásukat, mint például Pigler Andor vagy Balogh Jolán, akit Szilágyi a legnagyobb magyar művészettörténészek között tartott mindig számon. Radocsay Dénes, aki ekkortájt kezdett a középkori magyar művészettel foglalkozni, Szilágyi jó barátai közé tartozott. Azután jöttek a fiatalok, Meller Péter, Gerszi Teréz, majd Kovács Éva, Mojzer Miklós, később Tóth Melinda, Gábor Eszter és így tovább. Nem mindennapi szellemi környezet volt Szilágyi János György múzeumi közege, és a környezet is így tartotta számon Őt. Intézményesen is. Az átalakított Tudományos Akadémia Művészettörténeti Főbizottságának – ennek az akkor igen fontos testületnek, amelynek Fülep Lajos volt az elnöke és védelmezője – megalakulásától, 1950-től tagja volt egészen 1957-ig, amikor büntetésből

mindenünnen kizárták és Debrecenbe száműzték. Ha volna a kezünkben korrekt tudomány- vagy intézménytörténeti összefoglalás, pontosabban látnánk a szerepét a következő évtizedekben. A rendszerváltás után az MTA Művészettörténeti Tudományos Bizottságának is tagja volt, jól mutatva súlyát, megbecsültségét ebben a körben.

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Művészettörténeti Tanszékének képzési programjában régebben szerepelt az ókori művészet története. Szilágyi János György – eredetileg Vayer Lajos kérésére – több szemeszteren át vállalta, hogy előadásokat tartson az antik művészet történetéről az elsősöknek. Amikor mi jártunk hozzá a múzeumba, ez heti három órát jelentett, amit egyben adott le. Az első félévben az órákat a szobájában tartotta, annál a bizonyos hosszú asztalnál, amelyről az életinterjúban is oly sok szó esik. Az asztal többnyire üres volt, a szoba viszont tele könyvvel, a csúnya dexionsalgó polcokra pakolt könyvekkel: a szoba egyben a könyvtár raktárául is szolgált. Az első félévben afféle elméleti bevezetést kaptunk; nem teoretikus kérdések sorakoztak persze egymás után, hanem az antik művészet konkrét problémái, források, recepciótörténet, Homérostól Beazley-ig. A második félévet az éppen megújult állandó kiállításban töltöttük. Ez az előadássorozat az ókori görög és római művészet történetét követte úgy, ahogyan maguk a műtárgyak kirajzolták. Szilágyi ugyanakkor egy kiállítás lehetséges értelmezését is bemutatta. Ami azért volt különösen jelentős – kivált így, utólag visszatekintve –, mert a klasszikus kiállítás-rendezést is megismertette a hallgatósággal. Senkitől annyit nem tanultunk, mint tőle. A tárgyaknak maguknak kell megmutatkozniuk, a többi tárggyal összefüggésben, magyarázó szövegek nélkül, vagyis a látvány az elsődleges; nem mindegy, mit mi mellé teszünk, mit emelünk ki, mi az, amit úgy kell kiállítani, hogy első pillantásra világos legyen: tucatárut látunk vagy remekművet. A kiállítás az antik állandó redukált változata volt: a Márványcsarnokban állt, mert az állandó kiállítás fő helyét, az állatkerti szárnyat átépítették, és erre az átmeneti időre – sok év lett belőle – az állandó a Márványcsarnokba került. Megtanultuk, hogy a klasszicizáló, márványlapokkal burkolt falú terem rossz környezet az ókori művészetnek, mert éppen azt a hideg és merev, klasszicizáló óorképet mutatja, amelytől a modern, aktuális interpretáció igyekezett megszabadulni. A hatalmas terem közepére egyszerű vonalú paravánrendszer épült, amelynek szofisztikáltsága nem a struktúrájában rejtőzött, hanem abban, hogy a látogatót választás elé állította mindjárt az elején: az ókori Mediterraneum művészetének két útja van, közös kiindulóponttal

és nagyjából közös végállomással. A márványfalak elé alig került műtárgy, minden a sötétkékre festett álfalakon, illetve az előttük álló vitrinekben kapott helyet. Mivel ez a tér relatíve kicsi volt, talán harmada a rendes kiállító-térsornak, sokkal kiegyensúlyozottabb képet adott az ókori művészetről, és nem kellett a gyűjtemény számbeli adottságaihoz idomulni. A többi térben viszont ahhoz kellett alkalmazkodni. Bármennyire is megbabonázó volt Szilágyi János György mindentudása, nem tudta velem végérvényesen megutáltatni a Márványcsarnokot. Sőt, utólag úgy gondolom, hogy az a kiállítás, amely a márványfalak semmibevételén alapult, csak ebben a teremben kapott értelmet, itt tudott felragyogni. Nagyon is kellett az erős hatáshoz ez a hideg, méltóságteljes és szabályos márvány architektúra. Ebben a magas, tágas, levegős térben volt ennek a kiállításnak értelme. Az Árkay által átépített termekben később megrendezett új állandó kiállítás bizonyos értelemben csalódás volt ahhoz az előző, diminuált bemutatóhoz képest. Ez az utolsó verzióra is igaz volt, pedig abban már helyet kaptak a gyűjtemény adományozói, szellemi gyarapítói, apró fotókon, körben a falakon. Amikor először megpillantottam a képecskéket, emlékszem, nem igazán tetszett az ötlet (talán a kivitelezés gyarlósága zavart), de aztán beláttam, hogy nagyszerű újítás volt ez is, igazi szellemidézés, Fejérváry Gábortól Nemes Marcellen át Fülep Lajosig.

Szilágyi János György évtizedeken át rendezte újra és újra az antik állandó kiállítást ezekben a terekben. Már beteg, a kórházban gondolta át ismét, legalább papíron; fejből diktálta, mit hogyan kellene tenni, egyenként a vitrineket, a bennük lévő tárgyakkal együtt. Mint tudjuk, hihetetlenül jó memóriája volt. Szimbolikus, hogy ebből a térsorból, amelynek belső építészeti terveit is ő határozta meg annak idején, a halála után szinte rögtön eltávolították az antik kiállítást. A régi

Szépművészeti most süllyedt el végérvényesen. Az antik az alagsorban kap új helyet a tervek szerint, valamivel nagyobb alapterületen, kisebb belmagassággal. Az újjá rendezés persze a régi terekbe szólt. A Tanár Úr szakított a kronológiai-topográfiai renddel, és a tematikus összeállítást választotta. Kilencvennyolc évesen is tudott váltani.

Nagyszabású időszakai bemutatókat is rendezett, ezek közül tudományos szempontból legjelentősebb a *Róma születése* volt, a múzeum Pergamon-csarnokában. Az egyik legjobb, legemlékezetesebb időszakai kiállítását azonban az állandó kiállítás helyén szcenírozta, Jerger Krisztinával közösen. Mindössze két Marcus Aurelius-portrészobrot mutatott be, több száz négyzetméteren: a kilóra nehéz, csúf aranybüszöt és a bronzból készült, gyönyörű dunaszekcsői fejet. És még néhány márványszobrot, antik filozófusportrékat. Súlyos mondanivaló, szinte eszköztelenül; aki ennyiből nem értett, annak nem lett volna mit magyarázni. Ott volt hozzá az *Elmélkedések*; ennek Huszti-féle szép, régi fordításához Szilágyi írt utószót. „Marcus művének... nem a mögötte álló filozófiai rendszer az érdekessége, hanem egyfelől az, hogyan hangzanak ennek tételei a császár szájából, másfelől saját életének, emberi egyéniségének, sorsának hangjai, amelyek kihallatszanak az *Elmélkedésekből*. »Ne légy zsarnoka vagy szolgája senkinek« – írja. »A szabad akaratot nem lehet elrabolni senkitől« – idézi másutt Epiktétoszról, de mindennek elkerülhetetlenül más a visszhangja a Birodalom urának a szájából, mint a fríg rabszolgáéból.” (...) „A beteges, testbenlélekben szenvedő császár életében és művében megéli és megeleveníti az ókor búcsúzásának és az új korszak születésének minden fájdalmát. »Ne reméld a földön Platón államát« – írja. Az olvasó az *Elmélkedések* végére érve többet ért meg minden emberi történelemből, mint azelőtt.”

Mikó Árpád